

Vy především ve své slibně se vyvíjející Jednotě jste povoláni býti mezi svým příslušnictvem šířiteli a nositeli činorodé sebedůvěry, která v krásném duchu vzájemnosti budí a tuží hospodářské ctnosti. Kde ony panují, tam nabývá pak též vážný pojem stavovské cti hlubšího významu a pronikne snáze i mysllemi dorostu. O tom může býti, jest a bude vždy spor, jaká ustanovení zákonná nejlépe by svědčila potřebám živnosti. Ale o tom nesmí býti mezi námi sporu, že zákon sebe lépe určitému ideálu našemu hovicí bude bezmocným, nebude-li v těch, pro něž jest dán, dosti osobní zdatnosti. Zákon může chybiti a přinésti tak škody. Leč i když je vadný anebo není-li ho vůbec, jest při potřebných vlastnostech povahy a dostatečné odborné zdatnosti přece možný poměrný zdar. Ale nemožný jest při sebe lepší koncepci zákona, scházejí-li osobní předpoklady u těch, pro něž je zákon dán. A proto jsou ony hlavní věci. Bez nich není zdaru, není požehnání. To sluší vštípit v českou duši. Není cíle, jenž by byl hoden větší námahy. I zde platí slovo básníkovo: Jen z ruky pilné naděje svitne. »Pilnou rukou« rozumíme v našem případě něco více než pouhou mechanickou, bezduchou neunavnost; vítěznou bude jen pilná ruka vedená duchem plodného počínu, inteligencí a silnými vlastnostmi mravními. Z ní plyne požehnání zdaru, jehož bych svrchovaně přál českému živnostnictvu, neustáváje věřiti v jeho lepší budoucnost.

Panství obchodu.

(Osvěta ročn. XI., 1881, str. 439—448 a 535—545.)

Vítězství velikých podniků klade se právem mezi charakteristické znaky novověkého vývoje hospodářského. Tažme se po příčině toho úkazu, a všechny hlasy řeknou: veliký kapitál. I ptejme se, jakou cestou veliký kapitál se panství domáhá? Devadesát ze sta otázaných pomyslí hned na stroje. Na vrub strojů píše se skoro napořád úpadek malých živností. Na stroj se hlavně myslí, když líčívá se — ač nikoli vždy bez ostrého přízvuku tendence — postupný proces hospodářského podmaňování sobě jedněch druhými, ve kterém mocnější potírá slabšího, sám nakonec ještě mocnějším podléhaje, takže co den řídne počet samostatných existencí hospodářských. Sama literatura odborná — celkem arci dosti chuda jsouc na spisy o předmětu řečeném způsobem exaktním jednající — úsudky takové

spíše podporuje.¹⁾ A přece přemnoží význam stroje přeceňují, mluvíce o příčinách, jež vedou ke vzniku a vzrostu velikých podniků; jsou arcíř odvětví výroby, ve kterých vskutku stroj měl a má nemalé, ba rozhodné účastenství v postupném úbytku samostatných, menších živností za rostoucího rozsahu zbývajících velikých závodů, ale i v takových odvětvích byl namnoze úpadek samostatných živností malých spečetěn dříve, než ještě doba stroje nadešla. Jsou konečně i taková odvětví, která podnes nikterak nemohou mluvit o vítězství produkce strojové, ale dojista již o dokonalém vítězství podniků ve velké míře provozovaných.

Při každém podniku ke dvojí stránce hleděti sluší: jednak ke stránce výrobně technické, jednak k obchodnické. Co spadá do organizace techniky výrobní, bývá celkem na bíledni, každá změna v ní dá se snadno stopovati, zejména tedy i použití nového stroje. Méně zjevny nežli prostředky, jimiž statek vzniká, bývají prostředky, jimiž se mu odbyť opatřuje. Neviditelnými nitkami souvisí existence každého podniku v této příčině s četnými hospodářstvími jinými. Čím ona četnější a vzdálenější jsou, tím nesnadnější jest úloha, udržeti všechna potřebná spojení. O zdraví, síle a bezpečném základě každého podniku rozhodují však oba jmenované elementy i převaha jednoho podniku nad druhým může buď v lepší organizační produkční techniky, nebo v dokonaleji upravené stránce obchodnické se zakládat, tak že zaniká-li podnik nějaký, podléháje převaze jiných, nemusí toho příčina vždy jen v nedostatecích techniky výrobní se hledati, nýbrž i po případu v nedostatečných zařízeních sloužících odbytu. Dokuď je výrobní technika jednoduchá i celkem stejnoměrná a odbyť více méně na úzký kruh lokální obmezen — jako na př. ve středověkém cechovnictví — potud arcíř o podobných úkazech nebude stopy. Ale čím více technika se zdokonaluje na právní půdě volný rozvoj její podporující, čím více s druhé strany přes meze úzkých kruhů místních odbyť se rozpíná při zlepšeném ústrojí dopravy, tím závažnější se stává dokonalá organizace odbytu. Nebudeme však předbíhati úsudky, které z vylíčených skutečností samých vyplynouti mají, nýbrž uvedeme předkem řadu fakt, čerpaných skoro ve směs z dějin průmyslu v Čechách.

Neobáváme se ostatně nikterak, že co zde uvéstí hodláme, přičtěno býti smí k věcem majícím, jak rádo se říká, důležitost pouze theoretickou. Neboť vývoj, který dnes jest dovršen při odvětvích, o nichž nám zde bude

¹⁾ To platí značnou měrou i o Schmolleřově klasickém díle: Zur Geschichte der deutschen Kleingewerbe, zejména v příčině státi o textilním průmyslu jednajících, ačkoliv místy neschází v díle jeho duchaplných poznámek o povšechné změně v poměrech, jež v organizaci odbytu vládnou.

jednati, při jiných v zárodku teprve se objevuje, co na př. v předešlém století již ve tkalcovství plátenickém a v rafinerii sklářské, počátkem našeho věku při výrobě látek bavlněných se dělo, za našich časů a před našima očima vyvíjí se ve velkých městech při celé řadě živností, ve kterých malý podnikatel upadá v podruží obchodníka, prostředníka namnoze nezbytného mezi ním a spotřebitelem. Však to již příslušné kruhy živnostenské dobře cítiti i na jevo dávati počínají, stýskájíce si na vykořisťování se strany obchodnické.

Dějiny průmyslu textilního podávají nad jiné hojných dokladů o tom, z jak rozmanitých příčin veliké podniky vítězí, i obrátíme tedy k nim hlavně pozornost. Podnikání ve velkém tu zavládlo již úplně ve všech skupinách i větvích, ale ne všude také již zároveň stroj. Především úplně pronikl stroj v přádelnictví a převahou ve výkonech apretury, za to dosud v žádném odvětví tkalcovském nevytlačil stavu ručního, v některých jen počtem skrovným je zastoupen, v jednom vůbec není zaveden.

Počínáme tedy přádelnictvím a sice na předním místě předemím lnu. Průmysl lnářský, ještě před stoletím nejmocnější, znamenitým vývozem proslavená větev našich živností textilních, přešel ze všech nejpozději a to jen částečně k výrobě mechanické, což se s důstatek vysvětluje z technických překážek, jaké působila nepodajná povaha vlákna lněného. Kdežto památná Spinning-Jenny-Hargreavova, prvotně na předení vlny zařízená, následkem vynálezů Wyattových, Arkwrightových a Cromptonových již r. 1779 v t. zv. Mule rozšířená, rázem ohromný převrat v přádelnictví vlnářském a bavlnářském způsobila, zůstaly pokusy o uspokojivou konstrukci spřádacího stroje na len dlouho ještě bez žádoucího výsledku, až teprve Girard, cenou od Napoleona I. r. 1810 vypsanou povzbuzen, stroj způsobil lepší vynalezl. Rychle pak na západě, zvláště v Anglii, strojová výroba se šířila. Ne tak v Rakousku, kde ještě na konci první čtvrti našeho století sotva první počátky byly učiněny, ačkoliv právě v tomto oboru velmi záhy pokoušeli se technické domácí o původní konstrukce stroje spřádacího.²⁾

Teprve Girard, r. 1815 do Rakouska povoláný a vládou štědře podporovaný, první přádelnu v Dolních Rakousích zařídil, než příklad jeho dlouho nepůsobil. V Čechách a na Moravě teprve krátce před r. 1840 první přádelny byly založeny. Jak rozšířena byla v Čechách na konci minulého století přádstva ruční, nejlépe svědčí zpráva Wandera z Grünwaldu,³⁾ že

²⁾ Obširně líčí tyto zajímavé pokusy Keesz v důkladném technologickém a statistickém díle: Darstellung des Fabriks- und Gewerbewesens im öst. Kaiserst. (Viedeň 1820) díl II. 1. sv. str. 58 a násl.

³⁾ Physikalische Beschreibung des Bunzlauer Kreises (ve spisech české společnosti vědecké 1786), str. 116.

okolo r. 1786 v jediném kraji boleslavském zaměstnáno bylo 26.209 přadlců ručních. Úřední statistika let čtyřicátých⁴⁾ výslovně uvádí, že přede se len v Čechách dosud skoro jen veskrze ručně na kolovrátku, a to zejména v pohraničních okrscích od Děčína až po Náchod, ve kterých čtvrtina obyvatelstva předemím se zabývá a sice asi 90.000 lidí nepřetržitě po celý rok, ostatek pak alespoň po několik měsíců. Týž pramen uvádí, že byly r. 1845 v Čechách jen 3 mechanické přádelny na len, které dohromady jen 4800 vřeten měly.

To bylo arci již v době, kde bývalý lesk českého plátenictví na trzích zahraničních byl již vybledl, jednak rostoucí převahou bavlny, jednak pro neodolatelnou soutěž irskou. Strojové přádelnictví domácí bylo, jak vidno, příliš skrovné, aby bylo mohlo závažným tlakem doléhati na přádelnictví ruční, vždyť se v jistých číslech výslovně přednost dávala přádlu ručnímu a ostatně celé přádelnictví domácí, ruční i strojové, dohromady sotva bylo s to, aby polovici příze domácímu tkalcovství potřebné dodalo. Oboje ale trpělo soutěží fabrikace západoevropské, zvláště irské, mocně mezi tím rozkvetlé. Přes to postupovalo mechanické přádelnictví jen chodem hlemýždím, a povšimneme-li si blíže poměrů mzdy u přadlců ručních, nebudeme se tomu diviti. Dle zpráv úředních, již jmenovaných, obnášel tehda denní výdělek stálého přadlce 2—3 kr. konv. m., ba v některých končinách pohorských méně a sice, jak výslovně se uvádí, při 12—16hodinné pilné práci.⁵⁾ To pak nebyl snad jen nějaký stav přechodný, okamžitou nepřízní konjunktury způsobený, nýbrž pravidelný, jenž potrvál tak dlouho, až se dosavadním ručním přadlcům z povolání povedlo přejíti k jiným zaměstnáním, kdežto se ruční předemím za mzdu jako pouhé vedlejší zaměstnání rolnického obyvatelstva ještě přes r. 1860 udržovalo, hynouc v té míře, v jaké počet přádelen, i vřeten a dělníků v nich rostl. V této příčině zvláště doba krise bavlnářské po r. 1860 velmi vydatné účinky měla, takže přádelny na len v krátké době mohly počet vřeten i dělníků zdvojnásobiti. Však v poměrech nepříznivějších, jež na to nastaly, obstály jen podniky nejsilnější, které při větších i vydatnějších strojích dovedly podstatně ušetřiti sil pracovních, jakž to vysvítá z přehledu o přádelnictví lnářském v obvodu obchodní komory liberecké⁶⁾, kdež ono hlavně okolo Trutnova jest soustředěno.

⁴⁾ Industrie im J. 1841. (Otištěno z díla: Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie für das Jahr 1841.) Nestránkováno.

⁵⁾ Souhlasně: Hallwich, Zur Flachsgarnkrisis (Liberec 1870), str. 6.

⁶⁾ Dle statistických zpráv jmenované komory na r. 1852, 1856, 1857—60, 1864—66 a dle netištěných dosud výkazů na r. 1878 nám laskavě sdělených.

Rok	Počet závodů	Počet vřeten	Počet dělníků	Na 1 závod	
				připadá vřeten	průměrně dělníků
1852	5	19920	?	3984	?
1856	9	50920	2885	5759	320
1860	18	103590	6350	5756	343
1866	34	212572	12693	6252	373
1878	28	225562	11535	8056	412

Od r. 1860 je úspora sil pracovních ve zvětšených závodech patrna, ježto na 1000 vřeten r. 1860 připadá 61, r. 1866 pak 59,6, r. 1878 již jen 51 dělníků, tedy proti r. 1860 o 17% méně.

Strojové přádelny v oboru bavlnářském a vlnářském vyvinuly se mnohem rychleji a mocněji; vysvětluje se to dílem tím, že vůbec dříve byly vynalezeny příslušné stroje, však neméně i velikými pokroky, jakými účinnost jejich postupem času byla zvýšena, což platí nejen o vlastním stroji spřádacím, nýbrž i o strojích přípravných. Spinning-Jenny byla prvotně zřízena jen na 8 vřeten, ještě Hargreave sám na 16 vřeten ji rozšířil, nynější selfactory čítají až do 1200 vřeten; při t. zv. Mule musil vůz s navijecími vřeteny býti dovedným dělníkem strkán, při selfactorech moderních všechen pohyb společným motorem se zprostředkuje a není jiné práce potřebí, než spojovati mezi pohybem stroje vlákna, jež náhodou se přetrhla, odbíratí materiál zpracovaný a dodávati čerstvý. Kdežto dosud uspokojivého účinku se nedodělaly pokusy, opatřiti přádelnám na len stroj, jenž by ruční hachlování, pro veliký prach beztoho nezdravé, platně nahradil,⁷⁾ konají přádelny na vlnu a bavlnu všechny práce přípravné za pomoci dokonalých strojů. Triumf stroje nebyl snad v žádném odvětví značnější a převraty jím způsobené rozhodnější.

Dokud se předlo způsobem ručním, dělo se to za organisace, jaká dosud ještě se zachovala ve tkalcovství. Každý stav tkalcovský potřeboval k vydatné obsluze přízi několik ručních přadlců i musil jich tedy každý podnikatel, značnější počet stavů zaměstnávající, veliké množství sobě pojištití, ke kterémuž cíli užíval prostřednictví t. zv. faktorů. Praví se na př. o erární továrně na látky vlněné a koberce v Linci, že ještě počátkem 19. století pracovalo pro ni na 10.000 přadlců,⁸⁾ kteří na 7 faktorů rozdělení jsou, až v Plzeňsku, Chrudimsku, Královéhradecku i v kraji berounském se nalézali. I bylo druhdy přádelnictví ruční přímo předmětem veřejné organisace.⁹⁾ Jednotlivým cechům a velkým podnikatelům přisouzeny byly

⁷⁾ Sr. Scherzer: Weltindustrien. (Studien während einer Fürstenreise durch die britischen Fabriksbezirke (Stuttgart 1880), str. 78.

⁸⁾ Keesz n. m. u. str. 112, 233.

⁹⁾ K o p e t z : Allgem. österr. Gewerbegesetzkunde atd. (Videň 1829), díl II. § 416 a 417.

zvláštní přádelnické okresy, v každém z nich přísti se smělo jen pro cech nebo podnik přikázaný za cenu úředně ustanovenou.

Mnohé nesrovnalosti s tím spojené konečně způsobily, že byla tato organisace — s jakouž ostatně i v jiných odvětvích výroby se potkáváme, jako na př. v papírnictví a mydlářství — r. 1763 změněna v ten způsob, by nadále každý podnik sobě svobodnou smlouvou dodávky potřebné přize pojistil; smlouvy prvotně (od r. 1775) mohly s celými obcemi, od r. 1786 pak s jednotlivci na vrchnostenských kancelářích za přítomnosti úředníka vrchnostenského nebo krajského uzavírány býti.

Účinky mechanického přádelnictví, zavedeného v domácím průmyslu bavlnářském a vlnářském, zračí se v rychle klesajícím počtu ručních přástečů. V bavlnářství¹⁰⁾ počítalo se jich v Čechách r. 1799 ještě 40.283, r. 1803 jen 30.596, r. 1819 pak 12—15.000, r. 1825 již pouze 5391 a podobně ze 70.000 lidí, kteří na sklonku stol. 18. v Čechách ručním způsobem za mzdu vlnu předli, do r. 1819 jen asi 40.000 zbylo, a r. 1826 již byly veskrze stroje¹¹⁾. Přádelnictví bavlnářské z počátku velmi trpělo konkurencí anglickou, vždyť — je-li zpráva Keeszova¹²⁾ pravdiva — pokoušeli se prý podnikatelé angličtí velmi radikálními prostředky je zničiti: uvrhli totiž na trh veliké množství přize, kterou schválně prodávali pod cenou nákladní. Ale jako jinde, tak i v Čechách Napoleonovo uzavření kontinentu vzbudilo neobyčejný rozkvět průmyslu, všude počaly se zřizovati přádelny, často jen objemu velmi skrovného, pouze několik set vřeten čítající. Po zrušeném pak uzavření udržely se jedině následkem vydatné ochrany proti cizí konkurenci, jakouž poskytoval zapovězený přívoz přize bavlněné až do č. 50 a vysoká cla na čísla vyšší (jemnější). Záhy však se starším malým přádelnám stala osudnou soutěž nově zřízených, větších, kteréž zaváděly delší stroje spřádací s větším počtem vřeten, a od r. 1830 počínaje i selfactory.

Odtud vítězství strojů dokonalejších je vždy zjevnější, počet závodů klesá, neboť malé hynou. V Čechách od r. 1835 do 1845 z 88 přádelen zbylo jen 72; v některých krajinách, kde bylo se přádelnictví po uzavření kontinentu ujalo, vymizelo zas docela, jako na př. v okolí ašském. K lepšímu objasnění celého dalšího vývoje sloužíž následující přehled o bavlnářském přádelnictví nejdůležitějšího přádelnického kraje v Čechách, zpracovaný

¹⁰⁾ Keesz n. m. u. str. 82 a hlavně Schnabel: Betrachtungen über die Manufakturindustrie Böhmens III. Baumwollmanuf. (Encyklopäd. Ztschft. f. d. Gewerbswesen. Ročn. 1845 str. 232 a násl.)

¹¹⁾ Industriestatistik im J. 1841.

¹²⁾ n. m. u. str. 84.

na základě výkazů obchodní komory liberecké.¹³⁾ Pro celé Čechy nebylo nám lze přehledu podobného způsobu pro nedostatek stejně vydatných pramenů. V okrsku vzpomenuté komory čítalo se

roku	přádelen	vřeten	Průměrem připadlo		
			na 1 závod vřeten	na 1 závod dělníků	na 1000 vřeten dělníků
1841	45	137432	3054	70	23.14
1852	30	182621	6087	203	20
1856	42	256605	6109	145	19.59
1860	46	333026	7244	157	18.91
1866	45	374734	8327	189	16.76
1878	75	581050	7747	120	17.2

Čísla tato mluví nade vši pochybnost jasně. Hynutím malých závodů klesá od r. 1841 do 1852 počet podniků o celou třetinu; udržují se jen továrny rozsáhlejší, zaměstnávající poměrně největší počet vřeten, zároveň ale dokonalejší stroje, při kterých poměrně skrovnější počet dělníků na 1000 vřeten dostačí; jen postupem zcela pozvolným vyšinul se počet závodů do r. 1866 na výši z r. 1841, ale již přirůstají jen podniky veliké, které zavádějící delší stroje s četnějšími vřeteny, a sice zejména selfactory, stále větší úsporou dělníků se vyznamenávají. Teprve zlepšená situace po krizi bavlnářské z r. 1866 a zvláště z doby »netušeného rozvoje« zase vznik některých menších přádelen usnadnila, protože čísla v posledních 3 sloupcích v r. 1878 naproti předešlým nepříznivější výsledky vykazují.

Co přehled právě uvedený v historickém postupu nám ukázal, dokáže ještě v jiném směru aspoň celkem tabulka následující, sestavená na základě nynějšího stavu ve jmenovaném okrsku¹⁴⁾, při čemž podotýkáme, že 7 okresů: teplický, ústecký, šluknovský, broumovský, novoměstský a vrchlabský shrnuto v jednu rubriku (t., ú., š., b., n., v.), poněvadž nám samým jen sumárně o nich dáta podána.

Politický okres	Celkem přádelen	Celkem vřeten	Celkem dělníků	Připadá tedy na 1 továrnu dělníků	průměrem na 1000 vřeten děl.
semilský	4	80880	1609	20220	19.2
jablonecký	10	200116	2586	20016	12.9
děčínský	17	155070	2097	9121	13.5
T. Ú. Š. B. N. V.	10	52440	800	5244	15.4
liberecký	22	63624	1227	2892	19
fridlandský	8	20680	440	2585	21
rumburský	4	8240	270	2060	33.7

¹³⁾ Pro rok 1841 dle cit. Industriestatistik (sečtením dat pro kraje Litoměřický, Bydžovský, Boleslavský a Královéhradecký), pro 1878 dle záznamů komory obch. v Liberci, pro ostatní roky dle vydaných stat. zpráv téže komory.

¹⁴⁾ Data potřebná nám ochotně sdělila kancelář Liberecké obchodní komory.

Jen okres semilský činí výminku, kteráž by asi vysvětliti se dala tím, že některé závody, o něž jde, kromě přádelen i jiné dílny zahrnují, zejména tkalcovny, tak že počet dělníků v přádelnictví zaměstnaných přesně udán není. Tím skvělejší je resultát všech ostatních rubrik; s ubývajícím rozsahem závodů přibývá poměrně počtu dělníků zaměstnaných.

Proces zcela podobný hvychom líčiti musili, kdybychom vykládati chtěli vývoj strojového předení vlnv. Než nejde nám o úplné dějiny přádelnictví, nýbrž jen o charakteristický příklad, jak vítězí stroj, aby tím jasněji objevil se rozdíl, jaký shledáme, ohlížejíce se po jiných oborech průmyslu textilního. Ostatně nebude snad od místa poznamenati, že i v přádelnictví samém vítězstvím stroje nebyly tu potlačeny nějaké dříve samostatné podniky, malé závody velikými. Stroj zde jen zástupy dělníků dříve potřebných učinil zbytečnými; přadlci ruční aspoň převahou nic jiného nebyli, nežli pouzí dělníci za mzdu předoucí. Utlačení malých podniků velkými nastalo teprve, když počaly se zřizovati veliké přádelny se stroji vydatnějšími, jak bylo ukázáno. O příklady, kterak stroj ohrozil podobným způsobem dělnictvo jako v přádelnictví, není v textilním průmyslu vůbec zle. Jaké převraty způsobil jen tisk válcový, jaké válcový stroj postřihačský!

Kdybychom řekli, že hodláme nyní dále vylíčiti vítězství stroje ve tkalcovství, znamenalo by to asi, že hodláme podati nějaký obraz budoucnosti. Jakkoli totiž dokonáno je i zde vítězství velikých podniků, o vítězství stroje řeči býti nemůže. Bude ve příčině tkalcovství záhodno rozeznávat i jednak soukenictví, jež do zavedení živnostenského řádu z 20. pros. 1859 podrželo organisaci cechovní, jednak ostatní odvětví, která již dávno před tím úplné svobody živnostenské požívala, míníme totiž hlavně plátenictví a výrobu látek bavlněných. Tato počala se vyvíjeti již v době, kde zákonodárství vzniku nových cechů bránilo, plátenictví pak náleží k živnostem, jež dvor. reskript ze dne 15. ledna 1755 za svobodné prohlásil, nad to byl i obchod v plátně r. 1788 svobodným učiněn. Obě právě uvedená opatření měla velmi dalekosáhlé účinky na vývoj plátenictví, o jehož technické zdokonalení sama vláda horlivě usilovala. Pozorovatel nad jiné bedlivý a spisovatel závažný¹⁵⁾ s nadšenou hrdostí podotkl v r. 1793, kterak ještě před 30 lety ani loket tištěného kartounu nebo plátna z Čech nebyl vyvezen, nýbrž za každý draze cizině placeno; nyní však že nejenom obchod a vývoz znamenitě se vyvinul, nýbrž i samostatnými domácími firmami jest pěstování, kdežto dříve prý výhradně slezští a sasští obchodníci v rukou jej měli. Bylo by těžko se slovy líčícími utěšený zkvět českého plátenictví, jeho

¹⁵⁾ Schreyer, Über Commerz, Fabriken und Manufakturen des Königreiches Böhmen 1793, str. 8—10.

dokonalost technickou, a rostoucí obchod v něm srovnati výrok téhož spisovatele o mzdě tkalcově, tehdy již »až na krev stlačené«, kdyby zde nebyla závažná okolnost, že stalo se tehda plátenictví průmyslem exportním a vyžadovalo právě proto přiměřené organisace obchodní. Tkalců a stavů tkalcovských arci přibývalo, a to tím snáze, že živnost jejich, pokud aspoň o běžné výrobky se jedná, dlouhých předprav nevyžadovala a byla svobodnou, kdežto k četným jiným byl touž dobou přístup stížen uzavřeností cechovní. Za to s rostoucí konkurencí tkalců přibývalo obchodníkům hospodářské moci nad nimi. Z obchodu v plátně kynul zisk každému, kdo měl něco kapitálu a byl podnikavý, proto se k němu mnozí hrnuli, tak že Schreyer¹⁰⁾ hořce na to touží, kterak prý obchod s plátnem v Čechách »v takovém je nepořádku, že krejčí, ševci, řezníci, mydláři« a jiní nepovolanci do něho se pouštějí a zámožnější tkadlec sám na obchod se vrhá. Nadešla patrně doba panství obchodníka; on, v jehož ruce spočíval prodej a odbyt, tím rozhodněji v čelo samé produkce se dostal, čím nesnadnější věcí bylo pro velikou většinu nemajetných tkalců samostatně si odběratele vyhledávati a prodej do dálky prostředkovati. Tkadlec zachoval sice na oko bývalou neodvislost, tkal na vlastním stavu přízi, kterou sám si kupoval, ovšem kupoval ji namnoze od téhož člověka, jenž byl pak kupcem hotového výrobku, i upadal bezděky v odvislost u něho, stává se v podstatě pouhým jeho dělníkem. K čemu takto již na sklonku minulého věku základ položen, to dovršila těžká krise, jež počátkem našeho století nastala ne tak pro ztrátu tržišť západoevropských, jako spíše pro soutěž mocnějšího soka, bavlny, kterému ustupovalo za krátko nejedno z proslavených druhdy sídel plátenictví českého. Vizmež jen, jak vypisuje úřední statistika z roku 1841 poměry jeho. Rozeznává tři druhy tkalců a sice předně: t. zv. tkalce komerciální, kteří sebe a rodiny své výhradně tkalcovinou živí, kupující přízi a prodávající hotový výrobek; co jim z obnosu strženého po odražené ceně přize zbude, jest jejich výdělek, jenž toho času na jeden stav tkalcovský činil 10—12 kr. konv. m. Na tuto třídu všechny účinky konjunktur změných nejtíže dopadají, neboť jest nucena na všechn způsob výrobek svůj prodati. Za druhé: tkalce rolnické, kteří tkalcovinu jako živnost vedlejší provozují, zhotovujíce z vlastní přize plátna obyčejně hrubší, jež pak obchodníkům prodávají, a protože nejsou na tu výživu nezbytně odkázáni, dohlíží z pravidla lepšího zisku. Konečně: t. zv. tovární podniky tkalcovské, jež vlastní přízi na vlastní účet tkalcům za mzdu setkávati dávají; takových podnikatelů je málo, neboť většina přestává na bílení a apretuře pláten kupo-

¹⁰⁾ Tamtéž str. 45—46.

vaných. Nejinak popisuje poměry o 10 let později Liberecká komora obchodní¹⁷⁾; praví, že jsou nepříznivy i pro průmysl sám i pro dělníky, neboť tito prý dvoji cestou v područí obchodníků upadají, jednou při koupi suroviny a po druhé při prodeji výrobků. Poukazuje-li se na škodné účinky pro průmysl sám, tedy přihlíží se při tom hlavně ke zhoršené jakosti výrobků, způsobené podvodně přiměšovanou přízí bavlněnou, chybným tkaním i mírou nesprávnou, což z části aspoň vysvětluje se z nepoctivé svépomoci tkalcovy, kterýž touto cestou snaží se nedostatečnou mzdu si doplniti¹⁸⁾; zvláště hojné bylo zpronevřování příze, na kterou se vždy kupci našli. Pochopujíc pravé příčiny úpadku jakosti v českém plátenictví, stýská si jmenovaná komora, že »je kapitál jen na straně obchodu«, že však se ho nedostává na straně produkce. Do dneška není v severočeském plátenictví ani jediného mechanického stavu. Okolo r. 1850 bylo plátenictví již z četných sídel někdejších vytlačeno a nahrazeno tkalcovstvím bavlnářským, kteréž taktéž jsouc živností svobodnou bez překážky mohlo se rozšiřovati a v té míře se množilo, v jaké poměrná levnost bavlněných látek rostoucí poptávku po nich vzbuzovala¹⁹⁾. Podnikaví kapitalisté s touž horlivostí obraceli se k novému odvětví, jakou druhdy bylo v plátenictví znamenati, kupovali přízi a dávali ji tkátí za mzdu tkalcům, po případě i zálohy na stavy a jiné nářadí jim poskytující. Ostatně nebyla právě nouze ani o stavy ani o dělníky, obého bylo v hynoucím plátenictví nazbyt, nad to mnozí lidé počali provozovati tkalcovství jako živnost vedlejší, zvláště domkáři, neméně i zedníci, tesaři atd., neboť vyučiti se výrobě běžných látek nebylo nesnadno. V jednom směru ale od prvopočátku lišila se organizace nového tohoto odvětví od organizace v plátenictví zakořeněné; věčná odvislost tkalcova tu již i na venek ostřeji je charakterisována, neboť on od prvopočátku vystupuje v bavlnářství jako pouhý t. zv. tkadlec za mzdu pracující, kdežto — jak již vylíčeno — v plátenictví dle obyčeje ode dávna zachovávaného tkadlec aspoň formálně jako samostatný prodavač výrobku vystupoval.

Již r. 1841 mohla úřední statistika nazvati tkalcovství bavlnářské nejčetněji zastoupeným odvětvím českého průmyslu textilního, ba dokonce již přeplněným. Podnikatelé byly z části přádelny, jež touto cestou přízi svou zužitkovati hleděly, nebo majitelé tiskáren na kartouny anebo konečně

¹⁷⁾ Zpráva na rok 1852, str. 43.

¹⁸⁾ Jest nemálo zajímavé, že i na tento nedostatek stížnost se vede už v době, kdy obchod plátenický při mzdě na krev utlačené kvetl. Srovn. Schreyer n. m. u. str. 18.

¹⁹⁾ Trefně vylíčen celý zde stručně uvedený vývoj ve Verhandlungen der Handels- und Gewerbekammer in Prag (1850—57), str. 72 a násl.

pouzí obchodníci. Se tkalcem stýkal se podnikatel buď přímo nebo prostřednictvím faktorů, a již tehda jmenují se podnikatelé, kteří 1000—2000 stavů zaměstnávali; k nim náležely zejména i pražské tiskárny na kartouny. Zde i onde vyskytuje se sice ještě tkadlec samostatný, ale o existenci jeho praví úřední zpráva statistická, že není více pojištěna než u tkalce za mzdu pracujícího, ačli svou živnost na základě poněkud větším neprovozuje. Týž pramen uvádí, že okolo r. 1840 nalézalo se v kraji Loketském, Litoměřickém, Královéhradeckém a Bydžovském celkem asi 100.000 ručních stavů bavlnářských, které ale z větší části jen po 6—8 měsíců v roce zaměstnání měly. Nadešla doba pověstných chronických nouzí tkalcovských, jež při každé nepříznivé konjunktúře znova propukávaly, a změn v konjunkturách bylo dost a dost.

Z toho, co uvedeno, vysvítá, že i ve tkalcovství bavlnářském vrchu na byli kapitalisté, v jejichž rukou spočívala tu i tam sice též apretura, vždy ale stránka obchodnická. Naproti plátenictví jeví se jenom ten rozdíl, že v bavlnářství vůbec, jakožto v odvětví pozdě se vyvinuvším, samostatný stav malých tkalců nikdy ani nevznikl. Vysoká cla tlumila do r. 1850 cizí konkurenci, nikde neslyšíme stesků, že by zahraničná výroba strojová ruční výrobu domácí tísnila, doma pak strojů takřka nebylo. Vždyť teprve tehdy počíná se ozývati touha po zavedení tkalcovství mechanického, když podobně jako při plátenictví a z týchž příčin horšila se způsobem povážlivým a všeobecným jakost výrobků, což způsobilo, že po roce 1850 počaly se obchodní komory zasazovati o zavedení zvláštního řádu tkalcovského²⁰⁾, a Pražská komora podala příslušný určitě formulovaný návrh ministerstvu, žádajíc mezi jiným, aby zákonem se zabránilo, by dále žádný tkadlec nesměl na témže stavu pro více než jednoho podnikatele pracovati, což by odvislost tkalců od podnikatelů ještě bylo zostřilo. Velice charakteristická byla odpověď ministerstva²¹⁾, kteréž zamítlo žádost, poněvadž bylo »zavedenou mnohostrannou anketou« zjistilo, »že zlořády vylíčené u tkalců za mzdu pracujících hlavně tam se vyskytují, kde nejvíce od spekulantů jsou utlačováni, a že bude zla v té míře ubývati, v jaké podnikatelé se naučí jednati se tkalci slušněji«. Stesk na špatnou jakost výrobků byl tehdáž obecný, vždyť nejslavnější česká tiskárna na kartouny byla sice na první výstavě londýnské pro výkony své vyznamenána, ale zároveň vytčena jí chatrná jakost látek. Bývaloť naprosto nemožno dodělati se pro velké hromadné

²⁰⁾ Srov. Pražské »Verhandlungen« str. 75.

²¹⁾ Tamtéž str. 187.

objednávky výrobků stejnoměrných²²⁾. Jedině z těchto důvodů množí se hlasové, výrobu mechanickou odporoučející, ale z druhé strany výslovně se podotýká, že právě veliká levnost práce ruční hlavně překáží zavedení strojů.

Budiž tu předkem podotknuto, že se převaha stavu mechanického nad ručním nikterak měřiti nemůže s převahou strojů spřádacích nad nástroji k ručnímu předení;²³⁾ za stejnou dobu nevykoná stav mechanický ani dva-krát víc než stav ruční; arcif může při stavu mechanickém jedna osoba zároveň dva stavy opatřiti, ba výminečně i dokonce tři. Za to ale stroje a budovy příslušné vyžadují velikého nákladu zřizovacího na úkor provozovacího kapitálu podnikatelova, a přičtou-li se k tomu ještě útraty, jakých každé nové upravení stroje pro nový druh výrobků vyžaduje, tož vyplatí se vůbec výroba strojová jedině při předmětech hromadného odbytu, a sice především při výrobcích hladkých, zřídka při vzorkovaných. Jen proto, že podmínek pro výrobu strojovou bývá poměrně nejvíce při výrobě bavlnářské a že stroj zároveň požadavkům větší dokonalosti a nezbytné stejnoměrnosti mnohem dokonaleji vyhovuje a že dále po r. 1850 následkem změny v celní politice cizí soutěž tíže na průmysl náš doléhala, počíná se výroba mechanická pro hladké látky zaváděti, kdežto pro lepší výrobky šíří se ruční stroje s regulátorem. Jak to šlo zvolna, ukážou opět doklady z vlastního sídla tkalcovství bavlnářského, z okršku obchodní komory Liberecké, kdež čítalo se

roku	stavů ručních		mechanických	tedy procento mechanických
	obyčejných	s regulátorem		
1852	?	100	150	?
1855	56874	1238	570	0·95
1860	55656	8376	4737	7·4
1866	55568	8506	5502	8·6

Na rok 1878²⁴⁾ udává se pro výrobu látek cele a polo bavlněných celkem 13.611 mechanických, 4963 ručních s regulátorem a 41.704 obyčejné ruční stavy; arcif musíme připomenouti, že čísla ručních stavů proto zcela přesně se určití nedají, proto že na týchž stavech střídavě bavlněné i lněné výrobky se tkávají.

²²⁾ Tamtéž str. 74. Srovn. též úřední rak. zprávu o svět. výst. Pařížské 1855 redakcí Jonáka, 14 sv. str. 32.

²³⁾ Schmoller v uved. spise str. 496 uvádí na základě technických spisů následující výsledky: ručním stavem opatřeným přístrojem na rychlé přehazování člunku dá se utkati: 8 loket jemného, 20 loket hrubého plátna, 25—30 loket kalika, na stavu s přístrojem Jacquardovým 5—6 loket, na korsetovém 3; na mechanickém stavu 40 loket a víc. Ještě menší je převaha mechanického stavu nad ručním v soukenictví.

²⁴⁾ Dle dat od obch. kom. Liberecké nejnověji nám sdělených.

V nejednom směru vývoj podobný ukazuje i výroba módních látek vlněných z t. zv. příze česané a polovlněných, nové to odvětví výroby, které teprve v třetím desetiletí věku našeho vzniklo a sice nejprve v Liberecku, kdež také nejprve v tomto odvětví mechanických stavů užívati se počalo a r. 1852 již 850 jich se čítalo, ačkoliv i zde převahu měly stavy ruční, kterých sama nejslavnější firma toho odvětví, totiž Liebigova, ještě r. 1844 2—3000 zaměstnávala, vedle nich pak jen 40 mechanických. V této krajině vyvinulo se záhy několik velikých závodů továrních na mechanickou výrobu látek převahou hladkých.²⁵⁾ Za to ale v druhých dvou skupinách téhož odvětví, jejichž předmětem jsou vlastní módní látky dámské, v Ašské a Ústecké, zůstal stroj ruční až do r. 1870 výhradním, ač na obou místě se ponenáhlu celá produkce v rukou několika málo vyrabitelů soustředila, tak že byly v ten čas v Aši podniky zaměstnávající až do 2000 stavů ručních; podnikatelé nebyli tu z pravidla pouzí obchodníci, nýbrž podnikatelé, kteří zboží dříve apretují a pak je v obchod přivádějí. Ten poměr zůstal v průmyslu ústeckém podnes, kdežto v Aši vzniklo po r. 1870 několik mechanických tkalcoven. Nechť o kterékoliv z pozorovaných odvětví se jedná, v každém byla již odvislost tkalce ručního od kapitalistických podnikatelů mnohem dříve spečetěna, než mechanický stav zaváděti se počal, ba bylo již i vítězství velikých podniků v tom směru pokročilo, že podnikům se skrovnějším počtem stavů nepadlo proti takým se udržeti, jež velký počet zaměstnávaly. Přihlédneme-li k nynějšímu stavu, shledáme trojí druh podniků: Závody výhradně mechanické stavy zaměstnávající tvoří rozhodnou menšinu; převážná většina skládá se z podniků zaměstnávajících kromě jistého počtu mechanických stavů v továrně soustředěných ještě více méně ručních mimo dům, a z takových konečně, jež zaměstnávají jediné stavy ruční a to skoro vesměs mimo dům. Příčiny, pro které podnes vedle mechanických stavů se udržeti mohou i ruční, po případě při téměř podniku, z části již byly naznačeny. Může se mechanická výroba celkem jen vyplatiti při výrobě odbytu značného, vždy ale pohltí značný zařizovací náklad, o nějž podnikatel vlastní kapitál provozovací ztenčí, a má k tomu ještě nebezpečí, že by mu velká část vešce cenného kapitálu základního za nepříznivých konjunktur zůstala nepoužitou. Také sluší na mysli míti, že podnikateli, jenž není zavedenou výrobou mechanickou na určité stanovisko vázán, vždy zůstává přechod volný do míst s levnějšími silami pracovními, jakož nám příklad toho poskytuje

²⁵⁾ Nyní si v tomto odvětví v okrsku jmenovaném stavy ruční a mechanické co do počtu rovnováhu drží, čítá se 5527 ručních a 5012 mechanických.

pověstné stěhování se tkalcovství hedvábnického z Vídně na venkov. V pravdě bylo a jest to dosud pouhou otázkou kalkulace ke všem uvedeným momentům přihlízející, zdali v určitém případě přednost dáti sluší tomu či onomu způsobu. Skutečný nynější poměr tkalcovství mechanického a ručního ukazuje zcela zřejmě, že v případech mnohých důvody proti mechanické výrobě svědčící rozhodly, a pokud přece podnikatelé odhodlali se zavést stavy mechanické, stalo se to zhusta jen v takém množství, pro jaké při měnivé konjunkturu vždy jest zaměstnání zabezpečeno; vedle nich zůstanou tkalci ruční záložní armádou, která v akci vstupuje, když k tomu momenty lepšího odbytu přechodně dají příležitost, vyjma jedině onu část jich, která pracuje výrobky komplikovanější, pro stroj nevhodné, anebo výrobky z chatrné přize, jež by silným nárazům mechanického stavu ne-
odolala.

Ruční tkalci jsou pak beránkem, jenž hříchy měnivé konjunktury snímá; vždyť podnikatel, nemaje vlastní kapitál v nákladných zařízeních továrních upoutaný, risiko z konjunktur nepříznivých v tomto směru nenese, oni je nesou místo něho. Ztenčovatí počet dělníků v továrně soustředěných vždy je nesnadnější než při zaměstnání ručních tkalců, jejichž poměr k podnikateli nikdy není tak bezprostředný jako dělníků továrních již proto, že oni ve svých obydlích z pravidla na svých strojích a po případě i pro různé podnikatele pracující, aspoň formálně samostatnějšími se jeví.

Zdá se nám, že z líčení tu podaného vysvitlo, kterak v oborech tkalcovství dosud uvedených vznik velkých podniků měl jinou příčinu nežli techniku strojovou, třebaš popřítí se nedalo, že stroj všude již po vzniku jejich zavedený namnoze další vítězný postup podnikání ve velkém usnadnil. A jaká byla tedy prvotní příčina vzniku jejich? Nebude asi pochyby, že jí bylo v plátenictví vůbec, značnou měrou však i ve tkalcovství bavlnářském to, co výše zahrnuli jsme slovem: organizace odbytu. Jakmile překročí se hranice pouhé produkce pro odbyt místní a vzejde potřeba starati se o odbyt do dálky, pak stává se nezbytnou dokonalejší dělba práce mezi výrobou a obchodem. Vyrabitel malý, jenž nucen jest vyhledávati vzdálených odběratelů, na př. návštěvou odlehlých trhů, ztrácí tím čas pro vlastní činnost výrobní a tím i část výtěžku, kterou mu průměrem nevyhradí větší zisk ze šťastného snad prodeje na některém z oněch trhů. Není právě každý trh šťastný. Přirozeně tedy pošinuje se převaha na podnikatele, kteří mohou pravidelně navštěvovati trhy odlehlé a mohou trvalá spojení obchodní založiti se vzdálenými zákazníky a p. Což pak teprve, když zdokonalené ústavy transportní význam některých trhů podkopají a nová přiměřená organizace obchodnická nutnou se

stává, když rozmary módy vymáhají neustálé stopování potřeb rozmanitých kruhů odběratelských a nepřetržitou změnu nabídek a objednávek. V širším obecnstvu namnoze zakořeněna je domněnka, jako by velké podniky, na rozdíl od řemeslných živností, pracujících pro individuální potřeby úzkých kruhů odběratelstva, jen »na sklad« vyráběly. To je veliký omyl. I veliký průmysl pracuje největším dílem na zakázku. Vizme jen blíže, jak to v takovém závodě vypadá. Mezi tím, co na př. obecnstvo zásobuje se látkami pro saisonu letní, již podnikatel pracuje o vzorcích pro saisonu zimní, veliké závody mívají k tomu jistý počet stavů výhradně a nepřetržitě výrobou vzorků zaměstnaných. Hotové vzorky pro saisonu nastávající předkládají se pomocí vyslaných cestujících vzdáleným zákazníkům hlavně detailistům, kteří dle nich činí objednávky; u největších závodů nynějších celou tuto operaci provádějí jejich vlastní komandity velkoměstské nebo i cizí firmy komisionářské. Dle objednaných vzorků pracují se pak látky; cestující, komandita nebo komisionář zasílají podle poměrů a potřeb stále objednávky. K takové organizaci není u malého vyrábitele podmínek, on bez prostředníka k ní způsobilého nedomohl by se odbytu. V čí ruce ale soustředily se nitky organizace obchodní, ten je pánem nejen na trhu, nýbrž musí se na konec státi nezbytně i pánem výroby, ač nestojí-li proti němu vyrábitele následkem značného vlastního kapitálu od něho nezávislí a hospodářsky stejně mocní jak on. —

Dosud měli jsme na zřeteli odvětví průmyslu textilního, která za plně jim dané svobody živnostenské se vyvíjela, tak že jednak počet osob v nich zaměstnaných bez překážky mohl vzrůstati a veliká konkurence, z této příčiny mezi nimi vzniklá, úspěchy velikých podniků jistě usnadniti pomohla. Nicméně ani přísná uzavřenost cechovní před účinky podobnými uchrániti nedovedla a jenom proces výše vylíčený poněkud zdržela. To velmi jasně nám ukazují osudy soukenictví, jediného odvětví, které až do zavedené obecné svobody živnostenské v přísných mezích řádu cechovního se udrželo. Budiž nám v této příčině dovoleno obmeziti se na dějiny dvou druhdy nejznamenitějších cechů soukenických, Libereckého a Jihlavského.

Nebylo cechu, jenž by úzkostlivěji uzavřenost svoji byl hájil a houževnatěji přístup cizím živlům byl zabraňoval, jako Liberecký.²⁶⁾ Snaha, pro všechny cechy arci charakteristická, uchovati právo mistrovské potomkům mistrů a učiniti z práva mistrovského pravé fideikomisy pro členy rodin

²⁶⁾ C. J. Czörnig: Topographisch-histor. statist. Beschreibung von Reichenberg 1829. — Hallwich: Reichenberg und Umgebung. Eine Ortsgeschichte. 1872. — Hübner: Geschichte der Reichenberger Tuchmacherzunft. 1879.

mistrovských, druhdy zde až v karikaturu zabíhala, vždyť dovedl cech uhájiti své interesy v této příčině i proti všemu reformátorskému úsilí zákonodárců století předešlého a ještě počátkem našeho století (1811) zavdal houževnatostí tohoto svého v pravdě cechovního ducha podnět k založení nového cechu v Jablonci ze strany tovaryšů, kteří jsouce »cizí«, nebyli s to v Liberci mistrovství se domoci. A při vši té výlučnosti, jaké byly osudy mistrů cechu Libereckého? Nechať mluví čísla.²⁷⁾

Roku	t. zv. mistrů inkorporovaných	mistrů sa- most.živ. provoz.	zaměstnaných stavů ručních	stavů mechanických	připadá na 1 podnik. stavů
1841	1300	700	1400	—	2
1860	1260	450	2600	90	6
1879	1249	315	2700	300	9·5

Z těchto čísel vysvítá předkem, že již před zavedením svobody živnostenské bez mála polovice mistrů nebyla schopna samostatně živnost provozovati, v dalším průběhu klesá způsobem úžasným počet samostatných podnikatelů za rostoucího počtu stavů ručních, jenž za 18 let se skoro zdvojnásobil, a při tom počet stavů mechanických i nyní jen 10 procent veškerých zaměstnaných stavů obnáší. V číslech na r. 1878 udaných zračí se již účinky svobody živnostenské řádem z r. 1859 způsobené. Ohlédněme se po příčinách těchto nad míru poučných převratů. Bude nám v dějinách jmenovaného cechu se probírajícím záhy nápadno, kterak od té doby, co počíná odbyt výrobků vzrůstajícího se cechu do dálky se rozpínati, nastávají spory a šrůtky mistrů s obchodníky a stesky oněch na tyto jsou odtud nepřetržitě na denním pořádku. I zachovaly se o jejich konfliktech některé zajímavé podrobnosti.

Prvním dokladem, jenž arci na soukenictví Liberecké se neobmezuje, nýbrž na veškero soukenictví v Čechách se vztahuje, jest zpráva českého místopředsednictví o výrobě jemných suken v Čechách, podaná dne 7. srpna 1717²⁸⁾. Mezi příčinami, pro které soukenictví domácí slabě prospívá, uvádějí se jednak nedostatečné pokroky technické z části zaviněné duchem novotám nepřátelským v ceších, jednak ale okolnost, že obchod ve vlně i v suknech octnul se v rukou cizích obchodníků a židů, kteří vlnu ve velickém skupují pro vývoz, kdežto soukeník, jenž velikých partií vlny na jednu koupiti nemůže, jenom špatnou dostane; i praví tato úřední listina

²⁷⁾ Vzato na r. 1841 z cit. Industriestatistik, na r. 1860 ze stat. zprávy Lib. obch. komory (pro 1857—60), na r. 1879 ze záznamů společenstva soukenického v Liberci.

²⁸⁾ Otištěná v listinách a regestech při Hallwichově výše citovaném spise (dodatek str. 58—71).

výslovně o židech, že v rukou těchto . . . (následují slova málo lichotivá) celý obchod v suknech vězí, soukeník jiných odběratelů nemá, oni pak jen laciná a špatná sukna míti chtějí. — Zpráva uvedená navrhuje, aby se zřídilo v Praze veliké skladiště suken jakožto ústřední prodávárna a zároveň i ústav, jenž by na sukna tam dodaná mistrům zálohy poskytoval. K tomu ovšem nedošlo.

Pomíjíme zde některé méně důležité zjevy z dějin trvalého sporu mezi obchodníky a soukeníky v Liberci a poukazujeme hned ke stížnosti cechu z 11. října 1818, úředně podané,²⁹⁾ ve kteréž se vykládá, kterak blahobyť občanstva byl zabezpečen lépe, dokud mistři soukeničtí sami obchod v rukou měli. Nyní však prý vyrván jest jim obchod do ciziny z rukou od několika cizinců, kteří všemi možnými prostředky toho dosáhli a teď ceny libovolně stlačují; však i obchod do krajin domácích je v rukou cizinců, kteří svým velikým jměním a pomocí jednatelů stále v místě přítomných lidem domácím půdy ubírají a z nich pouhé faktory své činí! Arcif nezdá se, že by to byli pouze cizinci bývali, vždyť i někteří ze zámožnějších podnikatelů prodejem do dálky se zanášeli. Nechtě ale všichni tito zpomenutí domácí podnikatelé sami též vyráběli čili nic, jisto jest, že oni tvořili třídu podnikatelskou, kteráž trh a odbyť ovládajíc menší samostatné mistry v poddanství své uváděla. Přese všechen stesk na útisky obchodníků není ale cech s to, aby z podruží jejich vhodnou svépomocí se vymanil, a to — jak se zdá — proto, že pravé příčiny se nedomakal. Staral se sice záhy o společné ústavy na podporu výroby, jako na př. o společné valchy, barvírny atd., třeba také ne vždy s úspěchem stejným, nikoliv však o vhodnou organizaci obchodu. Viděl v rostoucí nadvládě obchodníků jen následek zništěných, po případě neslušných jejich praktik, nikoliv ale nutný, z věci samé vyplývající proces. Proto vede spíše malicherný boj proti všem, kdož lokální monopol jeho obchodní zkracují, zvláště proti cechům sousedním, kteréž životní zájem nutil hledati pro své výrobky vydatnějších trhů, i rozptyluje se v malichernostech, místo aby obsáhlou pozitivní organizací vyhověl potřebě času a poměrů.

Tak vstupuje v novou dobu zahájenou počátkem let padesátých změnou v politice celní, dovršenou na konci jejich zavedenou svobodou živnostenskou. I mohla říci právem první úřední zpráva obchodní komory krátce před tím zřízené,³⁰⁾ že pro četné malé podnikatele tohoto odvětví žádoucí jest užší spolčení za účelem usnadněného, jistějšího odbytu; cech že je podporuje toliko společnými zařízeními výrobními, ale na odbyť účinku

²⁹⁾ Sr. Hübner str. 181.

³⁰⁾ Stat. zpráva na r. 1852, str. 76.

nemá a při dosavadním svém zřízení ani míti nemůže, že tudíž za nynějších poměrů musí podnikatel se skrovným provozovacím kapitálem v nepříznivých poměrech obchodních prodávati za každou cenu atd. Co se později ještě, už za veliké tísně, podniklo, aby se upevnilo postavení malého mistra naproti obchodníku, ovšem i naproti velikému podnikateli právě v příčině organisace odbytu silnému, bylo již bezúčinné, snad proto, že již panství obchodníka bylo příliš zakotveno, jistě ale též proto, že nebylo u cechovních mistrů dostatečné rozhodnosti i nezbytné jednosvornosti. Třikráte (1852, 1856, 1860) opětoval se pokus, zavésti pevné usance místní v příčině náhrady vad — věc u textilního průmyslu důležitá — i v příčině modalit platebních, čímž by jistě aspoň libovolnému vykořisťování meze byla se položila, ale marně. Obchodníci byli svornější než mistři; svorný odpor jejich překazil hned v zárodku pokus zaříditi občasné dražby na sukno i na vlnu, zmařil i úspěch posledního náběhu ve stejném záměru učiněného, totiž zřízení společného skladiště,³¹⁾ kdež by se výrobky od soukeníků tam uložené prodávaly a na ně prozatím zálohy dávaly. Skladiště stalo se zastavárnou a ničím více. Obchodníci tam nešli, vědouce dobře, že při koupi není ten v prospěchu, kdo druhou stranu hledá, nýbrž ten, kdo musí býti vyhledáván; soukeníci nedovedli vytrvalým odporem jich k tomu přinutiti.

Ostatně stala se při organisaci skladiště základní chyba, že se žádalo od kupce hotové placení, aniž by se pomýšlelo na rozumně upravený prodej na úvěr a na rozšíření známosti obchodní pomocí cestujících. Pohleďme na nynější poměry. Velké závody, nechť se již vlastníci jejich zovou fabrikanty nebo jakkoli jinak, neničí svou konkurencí závody malé snad následkem veliké převahy svých zařízení technických při výrobě, neboť i oni zaměstnávají skoro výhradně stavy ruční a to větším dílem mimo dům, a mají-li oni vlastní své závody apreturní, slouží k tomu cíli malému podnikateli četné mezi sebou konkurující závody apreturní, jež ve velkém »za mzdu« apretují; oč pak malého soukeníka apretura snad více stojí, to na jiné straně ušetří, nemaje, jak se říká, »žádné režie«. Převaha velkého závodu v jiné příčině se zakládá; jest on v bezprostředním spojení se sklady velikoměstskými, vysílá vlastní cestující se vzorky k zákazníkům, a pokud se stýká s místními obchodníky, stojí proti nim jako rovný proti rovným, jenž na ně není vázán. A malý mistr? Ten buď musí za pomoci »roznašeče« — zpravidla to bývalého, již z bojiště vytlačeného mistra — s hotovým kusem vyhledati cizího obchodníka, jenž přijeda nakupovat,

³¹⁾ Hübner n. m. u. 214.

klidně čeká, až dostaví se roznašeči, aby s »kusy« před ním defilovali a sice dle obyčeje nynějšího na ulici samé, až kam trh suken byl klesl — anebo vázán je na obchodníka místního, o jehož přízeň konkuruje s četnými stále na okamžitý prodej za každou cenu odkázanými druhy svými. Pochopí se tedy, proč již před rokem 1860 četní mistři, vzdavše se samostatnosti, jako pouzí pomocníci u jiných pracovali. Svoboda živnostenská od r. 1860 počínajíc nové zajímavé úkazy vzbudila, podobné oněm, o jakých jsme se při poznámkách svých o rozvoji bavlnářského tkalcovství zmínili. Doby příznivého odbytu nastalého hlavně po roce 1866 rozmnožily počet stavů a zvláště hojně přibývalo t. zv. tkalců námezdních, kteří ač nejsou »mistry« ve svých domácnostech na účet větších firem pracují, zároveň ale počet samostatných podnikatelů ustavičně klesal, jakkoli stavů mechanických jen poskovnu přibylo, a to hlavně teprva po krizi z roku 1873. I v soukenictví vidí podnikatel v tom svůj prospěch, může-li dle povahy konjunktury rozšířiti a zmenšiti výrobu, aniž by při tom obsáhlý kapitál základní zaháletí musil, nad to převaha stroje mechanického nad ručním je v soukenictví nepatrná.

Ještě živější spory mezi malým vyrabitelem a obchodníkem zaznamenány jsou v dějinách druhého slavného cechu soukenického zemí koruny české, totiž Jihlavského.³²⁾ Zde již do konce 16. století soustředili obchodníci v suknech, ve zvláštní cech spojení, v rukou svých zároveň obchod ve vlně, barvách a jiných potřebnostech, tak že mohli ve dvojím směru mistrů cechu soukenického vykořisťovati, z čehož povstalo »strašlivé napnutí a hořká nenávisť« mezi oběma cechy. R. 1592 zřízena sice zvláštní společnost na akcie, která s obchodníky konkurovala, ale mistři cechovní také na konec stížnost na ni vedli, kteráž mezi jiným obsahovala i žalobu, že jim společnost chce dokonce předpisovati, jakých by barev užívati a jak pracovati měli, žádajíc sobě skoro každý měsíc nové druhy výrobků. Pravý to obraz úzkoprsého cechovnictví, houževně lpícího na tom, co ode dávna je obvyklé, nemajícího smyslu pro převraty v hospodářském životě nastalé. Roku 1650 dovoluje se cechu navštěvovati trhy dolnorakouské, nicméně hlavní z toho prospěch mají — obchodníci, neboť největší část soukeníků nemá kapitálu, tak že cech opět v odvislost u nich upadá; oni zásobují mistry vlnou a sukno z ní vyrobené po odečtené ceně vlny skrovně platí. Vymohli si sice soukeníci svobodný prodej vlny, dosud cechem obchodnickým monopolisovaný, ale nezabránili, aby — jak se praví — neutlačovali obchodníci malých mistrů vždy s peněžní tísní bojujících. Při

³²⁾ K. Werner. Urkundliche Geschichte der Iglauer Tuchmacherzunft (dílo počtené druhy cenou nadace Jablonovských v Lipsku).

opětném pokusu zříditi velkou obchodní společnost narazilo se již na odpor zámožných soukeníků samých, kteří její soutěže se obávají musili. Konečně r. 1770 běře cech soukenický sám do rukou prodej, zřizuje společný obchod ve velkém, jehož čistý výtěžek má se rozdělit mezi účastníky podle toho, jak mnoho zboží dochází. Udržel se sice společný sklad delší dobu, ale nebyl více s to, aby zlomil moc velikých podnikatelů, kteří malé mistry zaměstnávali, a židovských obchodníků, kteří zásobovali je vlnou. Konec byl, že v první polovici našeho století všecek obchod ve vlně i v suknech »přešel do rukou židů a lichvářských křesťanů«, zřízení velikých fabrik bylo jen ranou poslední pro zbytek menších živností soukenických se samostatností beztoho již velmi pochybnou.

*

Končíme tím svá líčení z oboru průmyslu textilního. Aby nevzniklo domnění, že se úkazy zde pozorované jen na obor jeho obmezují, sleduj nás laskavý čtenář na malý výlet do dějin jiného nemálo proslulého odvětví českého průmyslu, totiž sklářského. Kdo by si slavnou severočeskou rafinerii sklářskou, na 25.000 dělníků zaměstnávající, představoval soustředěnu ve velikých závodech, úplně by se mýlil. Jeť právě proto pro naše pozorování rafinerie sklářská zvláště vděčným předmětem, že při ní — vyjma snad jediný průmysl zrcadlový — o nějaké konkurenci vlastní strojové výroby s ruční nemůže býti řeči, i ve velikém závodě pracuje se s týmiž technickými prostředky, jako v malé dílně; ostatně jsou veliké závody četné dělnictvo zahrnující vůbec řídké, z pravidla jsou to u nás hutě, při kterých se zároveň zaměstnává jistý počet dělníků jemnějšími způsoby rafinerie, hlavně broušením. Jak známo, dělí se severočeský průmysl zušlechťováním (t. j. malbou, broušením, rytím, zlacením) skla se zabývající ve dvě veliké skupiny. Jedna — majíc hlavní sídlo v Boru — zušlechťuje nádoby sklenné, druhá se střediskem v Jablonci vyrábí drobotiny skelné (quincaille) jako perly, knoflíky, nápodobené drahokameny atd. Podnikatelé skupiny Borské nazývají se sami sice rafinéry, ale nejsou vskutku mnohem víc než pouhými obchodníky. Vstoupíce v závody jejich najdeme kromě písárny jen ještě dvě obchodní místnosti, totiž skladiště skel surových a sbírku výrobků již rafinovaných, kteráž nemá jiného účelu, nežli býti více méně skvěle upravenou výstavou vzorků, podle kterých cizí odběratel na zakázky přijíždějící objednávky činí. Vlastní dělnictvo, totiž malíři, brusiči, kroužiči, rytci, pozlacovači, leštiči a j. pracují ve vlastních svých obydlích na základě zakázek od rafinéřů k vyřízení jim svěřených,

a tyto zakázky stávají se často na základě vzorků, jež tito dělníci sami jakožto invence, často arci jen domněle vlastní, rafinérům předloží. Ve skupině druhé mnohem případněji nazývají se podnikatelé exportéry, nejsou naprosto ničím jiným, nežli pouhými obchodníky; v jejich domech najdeme jenom velikou, mnohdy mnoho tisíc čísel obsahující sbírku vzorků, avšak ani skladiště skla surového, neboť zde mezi exportéra zakázky činíciho a mezi vlastní vyrábětelské kruhy vstupuje ještě prostředník další, aby suroviny opatřil a výrobek dle daného vzorku z nich zhotoviti dal.

Kterak se tato organisace vyvinula, lze přímo krok za krokem stopovati v dějinách českého sklářství, ku kterýmž bohatá sbírka pramenů obchodní komorou Pražskou byla vydána.³³⁾ Na sklonku 17. století utvořily se na panstvích Českokamenickém, Pirkšteinském a Chřibském první cechy maslířů, pozlacovačů i přibušovačů a v nich se more solito pilně k tomu hleďelo, aby se synům mistrů výhod co největších dostalo před »cizinci«. Počínajíce pomýšletí na odbyt do dálky, vydávají se podnikaví jednotlivci z jejich středu s výrobky od druhů svých koupenými na cesty obchodní. Z počátku vycházeli vesměs toliko s trakařem neb krosnou, někteří pak vzmohli se na povoz, a ne jeden s takým prostým povozem projel půl Evropy; v cizině nakoupili opět zboží, kteréž cestou neb po návratu doma prodávali. Rostoucí odbyt přiměl některé, aby konečně u zahraničných firem agentury zřídili, až na konec sami vlastní faktorie v cizině založili a na sklonku 18. století byla již ve všech vynikajících pobřežních městech evropských od Baltu až po Cařihrad v nejednom městě na souši samostatná skladiště českého skla řízená členy proslulých obchodnických společností sklářských, které pro způsob své organisace, naskrze samorostlý, nad míru jsou zajímavé. Mezi tím byly již po r. 1750 živnosti rafinérské většinou svobodnými se staly, což způsobilo rychlé rozmnožení sil pracovních a proniknutí průmyslu toho v místa nová. V poměrech obchodnických firem naproti vyrábětelstvu nastala poznenáhlu úplná změna. Dokud provozoval se obchod primitivním způsobem svrchu naznačeným, zachovávali mistři cechovní svou samostatnost; jakmile ale tvořiti se počaly veliké společnosti exportní, jichž členové z části na cizím trhu prodej řídili a zakázky domů zaslali, z části doma objednávky nepřetržitě docházející vyřizovali, stali se ostatní jen dělníky oněch firem. V tom nová doba nic nezměnila, třeba na místo zaniklých společností a zahraničných faktoríí vstoupila organisace obchodu novým poměrům přiměřená. Významno jest faktum, že největší nové závody — které vznikly, když se sklářský obchod

³³⁾ E. Schebek, Böhmens Glasindustrie und Glashandel. Quellen zu ihrer Geschichte (Praha 1878).

po úpadku (ztrátou nejvydatnějších druhů tržů způsobeném) opět okolo r. 1850 ožívovati počal — nezaložili domácí lidé v živnosti sklářské vyrostlí, nýbrž přistěhovalí kapitalisté cizí. Nejinak má se věc v okolí Jabloneckém. Zde za největšího rozvoje průmyslu i exportu, po r. 1866, přibývalo valem firem exportérských, vždyť dostačí k tomu dosti skrovný kapitál provozací, zvláště když sáhly na konec některé novější firmy ku prostředkům, jež náleží ke zbráním nejspínavější konkurence; kořistili totiž z odvislosti dělnictva tím, že jim neplatili hotovými, nýbrž poukázkami na zboží, vydanými na obchodníky, s nimiž byli napřed o náležitý rabat se smluvili.³⁴⁾ Neveliké výlohy preliminární usnadňují vznik nových podniků a onu přímo zběsilou konkurenci, která na konec dosáhne jistého účinku, nezamýšleného sice, ale nezbytného, totiž zhoršené jakosti zboží, na jakéž dnes jedna jest stížnost v celé severočeské rafinerii sklářské. Slavnou pověst českého skla v příčině dokonalosti technické, zejména i ve vzhledě uměleckém udržují toho času jen některé ony nečetné veliké podniky převahou s dělnictvem v závodě soustředěným pracující, nikoliv ale čtne zastoupená odvětví rafinerie severočeské, jichž účelem jest vyráběti jen předměty hromadného vývozu a prvním heslem: láce; při nich podnikatel jedině záležitostmi obchodu zaujatý přenechává péči o technickou stránku malým vyrabitelům, jež zaměstnává, a ti nemají k tomu prostředků a podmíněk náležitých!

*

Snad čtenář proěd a uváživ, co na stránkách předcházejících jsme vypravovali, přisvědčí úsudku, že se význam stroje jakožto nejdůležitějšího původce vznikajícího a rostoucího vítězství podniků velikých v skutku přeceňuje. Úvahy výše podané ukázaly tuším, že sluší ještě k jiné stránce přihlížeti, která v naší příčině i namnoze dříve působiti počala, nežli o stroji ještě řeč byla.

Nelze pochybovati, že proces, kterýmž vzniká a upevňuje se hospodářská převaha podnikatele, otěže obchodu v rukou majícího, nad malým vyrabitelem, z pravidla bude nutný. Neboť každá výroba na značný odbyt do dálky odkázaná, ale i výroba, která sice pro značný odbyt v užším kruhu pracuje, však velikého bohatého výběru a vždy nových vzorků okamžitému směru vkusu a módy vyhovujících vyžaduje, potřebuje organizace tomu přiměřené. Síly malého vyrabitele na ni nestačí a to z příčiny nejedné. Jednak absorbují je práce výkonné při výrobě samé a nedopouštějí, aby on

³⁴⁾ Máme v rukou tiskopisy, kterých se v okolí Jabloneckém užívalo v době novější jakožto agitačního prostředku proti tomu zlořádu.

kromě toho ještě jinému se věnovati mohl, také mívá malý vyrabitel zřídka dosti inteligence, aby změny konjunktur dosti pečlivě mohl sledovati a jim produkci přizpůsobiti, ještě řidčeji pak mívá důstatek kapitálu. Tyto tři momenty jsou tudíž zároveň příčinami, které přímo nutkají, aby někdo jiný dostatečných k tomu podmínek mající vzal na se úkol, se který není vyrabitel malý, chopil se stránky obchodnické a prostředkoval mezi vyrabitelem a konsumentem. Nic není přirozenějšího, než že taková dělba práce nastati musí, zvláště není-li malé vyrabitelstvo s to, aby vhodně organizovanou vlastní pomocí nahradilo, čeho se jednotlivcům samým o sobě nedostává. Slysíme arci přečasto, že ve šťastně provedené dělbě práce mezi výrobou a obchodem namnoze není životní otázka, tož alespoň jistě prostředek lepšího zdaru pro sám veliký průmysl se vidí, a kdo by neměl na paměti ty četné hlasy, které našemu továrnictvu rády v této věci odporoučejí vzory západoevropské, ukazující, kterak na př. v Anglii ta otázka zdárně rozřešena. K dělbě takového způsobu má náš veliký průmysl v celku ještě daleko! Dělba v našem průmyslu provedená vykazuje na jedné straně malého průmyslníka, který buď řemeslnickým způsobem nebo po případě jen ve způsobu t. zv. domácího průmyslu za pomoci všech členů rodiny výrobu provozuje, na druhé straně kapitalistického podnikatele, jenž buď toliko jest obchodníkem — jak jsme viděli při rafinerii skla i v některých oborech tkalcovství — anebo převzal kromě stránky obchodní ještě některé činnosti výrobní předpokládající větší množství výrobků pojednou zpracovaných, jako na př. apreturu. V obém případě má dělba práce jinou povahu, než dělba mezi fabrikací a obchodem. Při této stojí proti sobě dva podnikatelé, již hospodářskou mocí sobě rovnováhu drží na vzájemný prospěch svůj i celku, jeden nepodmaňuje druhého, nýbrž každý ve své sféře veškerou inteligenci svou napíná, čímž o zdar výrobní techniky nejlíp bývá postaráno. V naší příčině jest jinak. Dva činitelé s nerovnou hospodářskou mocí stojí proti sobě, z nich ten zůstává vítězem, kdo trh ovládá, druhý jen zdánlivě, jen formálně podrží příznaky samostatného podnikání, věcně jest pouhým dělníkem onoho, jenž jest jedině pravý skutečný podnikatel. Uloha tohoto podnikatele tím je usnadněna, že vyhne se velikým výlohám preliminárním na opatření značného základního kapitálu a může část risika v dobách pro odbyt nepříznivých svaliti na vyrabitele malé v podruží jeho stojící, jak jsme snad ukázali dovozující, proč bývá v textilním průmyslu pro podnikatele výhodnější zaměstnávat stavy ruční mimo dům. Z druhé strany neméně je pravda, že se za takých okolností snáze podniká, což bývá příčinou, že se počet podnikatelů rychle množí, rostoucí pak konkurence jejich ve svých neutěšených účincích opět na menšího

vyrabitele se sveze, zároveň ale pramenem neblahých následků pro zdar výroby samé se stává. Neboť čím více je ten skutečný podnikatel pouze obchodníkem, tím méně mívá zájmu pro otázky výrobní techniky se týkající, tím méně jim vůbec rozumívá; malý vyrabitel, i když by vždy rozuměl potřebám v tom směru se jevícím, nemá ani dosti síly, aby jim o své újmě vyhověl. Konec bývá — klesající dokonalost technická, jak snad též vysvitlo z výkladů podaných! Pak po případu může potřeba dokonalejší jakosti výrobků vésti k soustředěné produkci továrny.

Jakkoli tudíž dělba práce mezi obchodem a výrobou v malém ve smyslu zde uvedeném namnoze bude proces nezbytný, nebudou účinky její ani pro zdar výroby samé vždy uspokojivé, sociální její účinky bývají ale z pravidla docela neutěšené.
